

monostor temploma mellett egy "szent kút volt, melyhez már valószínűleg abban az időben (de a 13. században bizonyosan) zarándokolni járt a nép" (M. orvosi emlékek III.28). A ciszterci apátságok közül térítés céljából is telepítették a pásztói és a bélháromkúti apátságot. Itt a három forrás neve ma is Szentkút. De a pilisi apátság is pogányok lakta vidéken váltotta fel a már korábban odatelepült bencéseket. A Szentkeresztig húzódó pilisi szurdok elején a csobánkai Szentkutat találjuk, Szentkereszt határában a bővízü Szentkutat, nem messze innen sziklás helyen egy mesterségesen alakított ősi áldozó helyet.

- Meg kell még jegyezni, hogy analógiásan újonnan is támadt Szentkút hely- és helységnév. Ilyen pl. a Félégyháza melletti Szentkút 1800. tájáról és az 1948. körül Fallóskút közelében alakított Szentkút. Mindkét vidék korábban Mátraverebély vonzáskörébe tartozott.

Befejezésül csak annyit: A pontosan helyhez köthető ómagyar áldozó helyeket legbiztosabban a Szentkút helynevek és társaik körében kereshetjük.

A felhasznált névgyűjtemények: Baranya, Heves, Komárom, Somogy, Tolna, Vas Veszprém, Zala megyei földrajzi nevei.

Horpácsi Illés

Helynévgyeztetés a FÜMI-ben

A tanácskozás meghirdetésének programkiírásában az szerepelt, hogy hangsúlyosan az országos földrajzinévgyűjtő akció tanulságai, a gyűjtés helyzete lenne a megbeszélések súlyponti témája, s emellett ki-ki az őt jelenleg leginkább érdeklő problémáról is tarthat előadást. Mostani előadásomat e kettős követelmény kívánalmai szerint terveztem: előadásom témája kapcsolódik az országos helynévgyűjtéshez, de csak érintőlegesen, engem érdekel, mivel több, mint két éve az időm egy jelentős részét leköti, de ezen túl is úgy gondolom, számot tarthat az itt ülők jelentős részének figyelmére, mivel a helynevek tudományos felhasználásának egy fontos feltételére hívja fel a fi-

gyelmet, ti. a lokalizáció fontosságára. Ennek kapcsán hadd utaljak Dénes Györgynek a NévÉrt. 13. számában megjelenő tanulmányára (a NévÉrt. 13. számáról az előadás után szívesen tájékoztatást adok).

Az előadás címének magyarázatával kell kezdenem. A második szó az egyszerűbb, a FÜMI betűszó a Földmérési és Távérzékelési Intézet jelöli. Nem ilyen egyszerű az első szó, a névegyeztetés, pontosabban a névrendezés fogalma. Legjobb, ha ennek meghatározását Földi Ervinnek egy belső használatra készített előterjesztésében idézem: "A névrendezés a földfelszín mai állapotához igazodó, helyszínen végzett, valamennyi érdekelt hatósággal és társadalmi szervvel egyeztetett, jogszabállyal alátámasztott, a történelmi hagyományokat és a nyelvi követelményeket figyelembe vevő, hivatalos nevek megállapítására szolgáló névkiválasztás".

Bár a definíció a névkiválasztást hangsúlyozza, mégis magában foglalja a nevek előzetes gyűjtését, a helyszíni egyeztetést, vagyis olyan műveleteket, amelyeket a nyelvészeti földrajzinév-gyűjtemények esetében már bizonyos mértékig elvégeztek. Mi szükség lehet egy ilyen, az egész országra kiterjedő névrendezésre? Hozzáad-e ez eddigi ismereteinkhez még valamit?

Jogosnak tűnik a kérdés ebben a körben, ahol valamilyen módon, akár mint gyűjtő, akár mint közzétevő szinte mindenki érintett a megyei földrajzinév-gyűjtemények elkészítésében. Ám ezeket a kiadványokat több szempontból is kritika illetheti. Hadd említsek ezek közül néhányat. Bár a gyűjtemények a teljes névanyag közreadására törekednek, bizonyos, a mai használatban is meglevő nevek mégis kimaradtak - csak utalok Kiss Lajosra, aki ugyanezt állapította meg egy ismertetésében (Nyr. 103: 395). Valójában azonban nem ez az igazi probléma, hanem a kötetek helyenkénti lokalizációs megbízhatatlansága. Csak egy példa: Párád térképe igazán meglepő: az összes, nevet jelölő szám a község térképének felső 2/3 részén található, a déli 1/3-on pedig egy sem (MNYTk. 125: 139). Ez ránézésre talán hihető lenne, a valóságban azonban éppen a déli 1/3-on találhatók a Mátra vonulatai, csúcsai - mind névvel. A megyei földrajzinév-gyűjtemé-

nyekben alkalmazott technika (egy szám egy névnek felel meg) még akkor sem jelölheti pontosan az objektumokat, azok kiterjedését, ha melléírjuk az "ide tartozik még..." kiegészítést is. Hát még, ha az történik, ami pl. Sáska, Zalahaláp vagy Káptalantóti esetében (MNYTK: 156. sz.): bizonyos számokat a rajzoló összevont a térképen: Sáskán: 219-22, 252-5, Zalahalápon: 288-91, Káptalantótin: 200-04. Ez az eljárás mód még a legelemibb tájékoztatás igényét sem elégíti ki: "Valahol ott van..."

Mivel a számok a térképen nem tükrözhetik egy objektum valószínű kiterjedését, többféle módszer alkalmazható a hűségesebb lokalizációra. Meg kell említeni Szabó T. Attila eljárás módját, aki Kalotaszeg helyneveiben (Kolozsvár, 1942), majd több ezt követő helynévtárban is az egyes számokkal jelölt objektumok megközelítőleges kiterjedését kis nyilakkal jelzi, mégpedig több irányban. Ez az eljárás mód - bár ennek is vannak korlátai, hiszen csak hozzávetőleges képet ad pl. egy hegynyulatról, vagy egy terület valószínű kiterjedéséről - sajnos nem talált követőkre a megyei földrajzinév-kötetek szerkesztésekor.

1978 és 1981 között jelentek meg a Magyarország Földrajzinév-tára II. megyei füzetek. Ezek a kötetek eleve nem törekedtek teljességre, s emiatt több helyről is kritikát kaptak. Vargha Károly (Somogy, 1981. 1. sz.) szerint a somogyi névanyagból mindenütt legalább 5-6 név hiányzik, s ez a hiány a 19 megyét tekintve óriási veszteség.

A 80-as évek közepétől Nagy János nyugalmozott térképész kezdeményezésére Somogy, Baranya és Veszprém megye számos helyéről érkeztek beadványok, amelyek a Földrajzinév-tár II. megyei kötetekben észlelt hibák mellett a települések határában található valamennyi élő név hivatalos alkalmazását kérték. Ezeket a helyi kezdeményezéseket országos szinten támogatta Virágh Ferenc történész, aki több cikkében és előadásában lépett fel a nevek pusztulása ellen, az ellen, hogy sok gazdálkodó egység a hagyományos nevek helyett csak betűket és számokat alkalmaz a művelt területek jelölésére. (Egy előadást éppen a jászberényi főiskola falai között tartott 1986-ban.) Akciója - a felhangokat leszámítva - mindenképpen pozitívan

értékelendő: felrázta a közvéleményt, s felhívta a leginkább illetékesek figyelmét arra, hogy a betű - szám jelölés jelentős történeti, művelődéstörténeti, nyelvi stb. értékek elvesztését is okozza.

A MÉM térképészeti ágazata már 1980-tól kezdve lépéseket tett egy teljesebb és pontosabb névtár megalkotására. Első lépésben azokkal a tanácsokkal vették fel a kapcsolatot, ahonnan észrevételek érkeztek a Földrajzinév-tár II. megyei köteteire. Ám ez a levelezés útján történő adatgyűjtés csak csekély eredményre vezetett: a kis számú visszaküldött anyagot csak nehezen lehetett pontosítani s így a térképen felhasználni. A második módszer az akkor még létező Hazafias Népfront segítségével próbálta meg bevonni a jó helyi ismeretekkel rendelkező, ám térképészetileg és nyelvészetileg laikus adatközlőket. Számukra biztosítottak megfelelő részletességű térképeket, megadták az előzményeket, és konzultációt biztosítottak a munkában részt vevők számára. A munkának erről a fázisáról Földi Ervin több cikkben is beszámolt: Földrajzi neveink a térképen című, 1983-ban Gödöllőn tartott előadása a Geodézia és Kartográfiában jelent meg (1984: 44-8), ugyanerről ír a NévtÉrt. 8: 87-90. lapjain is. Sajnos ez a módszer sem lett sikeres, részben azért, mert a Hazafias Népfront csak nevében élt, gyakorlatban alig, másrészt, mert a laikusok által átadott anyagban számos nyitott kérdés maradt, amelynek ellenőrzése igen nehézkes volt.

Legjobbnak a harmadik módszer bizonyult: ennek lényege, hogy a névrendezést egy vagy több a térképészetben is és a névtanban is jártas névrendezőre bízják. Ő beszerzi a szükséges térképeket (csak néhányat említve ezek közül: az 1840-es évek színes birtokvázlatai, a kateszteri térképek névanyaga, a harmadik katonai felmérés névanyaga, a ma is érvényben lévő színes tízezres és huszonötezres topográfiai térképek névanyaga, ahol megvan már, a nyelvészeti névgyűjtés névanyaga, várostérképek, turistatérképek, vízügyi térképek, az előzményként szolgáló FNT. II. és a HNT 85. névanyaga), és ehhez járul még az alapként szolgáló földmérési alaptérkép névanyaga. Egy ilyen, láthatóan gazdag névkinálat birtokában megy ki a névrendező terepre, keresi meg a polgármesteri hivatalokat, ahová az előzetes

egyeztetés után már meghívják a hozzáértő adatközlőket, a mező- és erdőgazdaságok képviselőit. Itt a helyszíni egyeztetés során alakul ki aztán az a név, amelynek megállapítása megfelel mind a mai helyi használatnak, mind a történeti hagyományoknak, mind a földfelszín tagolódásának. Így a kapott eredmény is megnyugtató, hiszen a névrendező és a névrendezésben résztvevő minden személy nevével felel a leírtak hitelességeért. Ennek az eljárás módjának a lényege tehát, hogy pontosan körülhatárol bizonyos területeket, földrajzi objektumokat, néven nevezve őket, úgy, hogy az esetlegesen használt több név közül az egyeztetés alapján egyet hivatalossá tesz.

E módszer tehát, melyet Nagy János és Földi Ervin dolgozott ki, az egy terület - egy név alapján működik. Nem hallgathatók el azonban azok a problémák, amelyek e módszer kereteit szét-feszítik. Az első ilyen problematikus kérdés magának a válogatásnak a ténye. Megteheti-e a névrendező, hogy az egyik nevet értékesebbnek s ezáltal megőrzendőbbnek minősíti, mint a másikat? Hiszen emlékszünk Inczefy Géza Koponyás-példájára: ha csupán egy család ismer egy nevet, akkor az már névként funkcionál. Még a tanyanevekről írt dolgozatomban (MNY. LXXVIII, 457-9.) élesen kikeltem H. Fekete Péter ellen, aki Hajdúböszörmény helyneveinek adattára című könyvében (MNY.TK. 102. sz.) különbséget tett jelentős és jelentőség nélküli tanyanevek között. S míg mint nyelvész teoretice vallom ma is, hogy minden név feljegyzendő, addig praktikusán azt kell mondanom: igenis különbség van az egyes nevek között a szociális ismertség területén, s ezért a térképésznek alapvetően a legismertebb nevet kell a térképre írnia.

A további problémák a földfelszín jellegéből adódnak. Vannak ugyanis olyan objektumok, amelyeknek egész egyszerűen nincs nevük. Azt várnánk például, hogy Gyöngyössolymoson a Mátra hegyvonulatainak legyen neve. Ezzel szemben azt találjuk, hogy a völgyeket nevezik el, s egyes hegyvonulatok név nélkül maradnak. Vagy: azt várnánk - s minden előzmény-térképen ez szerepel -, hogy Nyársapáton és Csemőn az egyes földterületeknek legyen nevük. Ezzel szemben a dűlőutaknak van neve, egészen részletező-

en, s ezek a dűlőútnevek teljesen kielégítik a tájékozódás igényét. Szintén átlépik az egy terület - egy név sémát a pontos térképi objektumok: hegycsúcsok, tanyák, nevezetes fák, keresztek stb. Az élet tehát, amint látjuk, itt is gazdagabb a sémáknál. Van-e akkor értelme mégis erőltetni az egy terület-egység - egy térképi név formulát? Hiszen ha egy adott területre, ennek részeire eddig mondjuk 4 nevet használtak vagy ismeretek, s ebből egyet kiválasztunk s megőrzendőnek tartunk, többet veszítünk, mint nyerünk, nemde? A képlet nem ilyen egyszerű. Hiszen általában nem az a jellemző, hogy a 4 áll szemben az egygel, hanem hogy a térképen a semmi ill. a káosz helyett a leginkább érvényes kiválasztódik, sőt - a térképen rögzítve - megőrzendőnek nyilváníttatik.

És ez az a többlet - a pontos lokalizáción túl - amelyért ezt a munkát érdemes végezni. A nyelvészeti névgyűjtés ugyanis csupán rögzíti a névanyagot, megyei gyűjteményei gondoskodnak arról, hogy ez a névanyag a tudományos kutatás számára mindig biztos forrás legyen. Arra azonban a nyelvésznek nincs hatalma, hogy a névanyag legalább bizonyos elemeinek fennmaradását biztosítsa. Mint ahogy Balogh Lajos írja (Magyar Nemzet 1986. 02. 28: 8): "A nyelvtudomány rendelettel nem szabályozhatja a névhasználatot, nem írhatja elő egyetlen szervnek sem, hogy mit vigyen a térképre."

Kialakult azonban egy eljárás mód - fentebb vázoltam - amely hivatalos megerősítést is kapott: a Minisztertanács 71/1989. MT. rendelete intézkedik a földrajzi nevek megállapításáról, használatáról és nyilvántartásáról. E rendelet intézkedik arról is, hogy - a fentebb vázolt eljárás keretében megállapított és a Földrajzinév-Bizottság által jóváhagyott - földrajzi neveket a földmérési alaptérképen ábrázolni kell, hogy a megállapított neveket kell alkalmazni a mezőgazdasági üzemi térképeken, az Egységes Országos Térképrendszer topográfiai és földrajzi térképein és a közforgalomba kerülő térképeken. Vagyis megteremteni a kereteit annak, hogy a ma használt földrajzi nevek, alapvetően a ma használt dűlőnevek vagy pontosabban a területegység-nevek jórésze a térképre kerülés által hivata-

los megerősítést nyerve fennmaradjon.

Összefoglalóul: egy olyan munkáról igyekeztem beszámolni, amely

1. a térképhasználat szükségleteiből kiindulva a ma élő földrajzi nevek egy jelentős részét összegyűjti,
2. pontosan lokalizálja,
3. a pontos lokalizáció által a tudományos felhasználás számára alkalmasabbá teszi a nyelvészeti névgyűjtések megyei köteteinél, és
4. a térképes rögzítés által e neveket a mindenkori használatba visszavezeti, s ezáltal mind a jelen, mind a jövő emberét gazdagítja.

Függeléként megjegyzem, hogy az eddig a névrendezésbe bevont területek (Heves, Nógrád, Pest megye, a Zselic, a Balaton környéke stb.) elkészült térképeit és háttéradat-anyagát a Földmérési és Távérzékelési Intézetben archiváltuk, és ez az anyag szabadon kutatható.

Hegedűs Attila

Néhány szlovákiai magyar földrajzi név és etimológiájuk

A Névteni Értesítő 7. (1982.) és 8. (1983.) számában két Pozsony megyei magyar község (Taksonyfalva és Felsőszeli) földrajzi neveiről írt dolgozatom jelent meg.¹ Ezeket figyelembe véve ragadok ki most egy-két nevet, olyanokat, amelyeknek az etimológiája érdekes lehet.

Bevezetőül szükségesnek látom Kiss Lajostól idézni az alábbiakat (TAKSONY vagy TAKSONYFALVA községről): "...helység Szlovákiában Galántától ...délre; Matúškovo; (1210-30:Tocsun... 1910: Taksonyfalva...) Az elsődleges T a k s o n y hn. pusztasznából keletkezett magyar névadással... Az 1948-ban hatósági úton megállapított szlk. M a t ú š k o v o ... a szlk. M a t ú š k a csn. ...származéka. Janko Matúška (1821-1877) verse alkotja a csehszlovák államhimnusz második felét."²